

Abdülhamit, bir gün eyaletlere bir telgraf gönderir. Bu telgraf- ta, fanatik Ermenilerin İstanbul'da girişimleri birkaç eylemden söz edilerek, eyaletlerde Ermeni halkın ayaklanma ihtimaline dikkat çekilmekte ve her eyalet valisinin Ermenilere karşı uygun gördüğü önlemleri alması istenmektedir.

Anadolu'nun yoksul bir köyünde yaşayan Topuzoğlu ailesi bu karışık ortamda huzurlu bir hayat sürdüremeyeceklerini anlarlar. Baba Topuzoğlu Ermenilerin eylemlerine karşın oğlunu kurtarmak için, gider kaymakamın elini öper. Bir yandan da «allenin son umudu olan» oğlunu, İstanbul'daki amcaoğlunun yanına göndermeye karar vermiştir. Filmin buraya kadarki bölümleri, Ermenilere karşı girilen kıyımı, o dönemin, etnik kökeni ne olursa olsun, yoksul Anadolu halkının çetin hayat koşullarını, Osmanlı bürokrasisinin işkâliğini, Osmanlı devlet görevlilerinin büyüklük kompleksini, ve bununla birlikte sorumluluktan kaçan tavırını ortaya koyuyor. TV'de «On The Waterfront»un gösterilmesinden önce kendisiyle yapılan bir söyleşide Elia Kazan'ın da belirttiği gibi, dağılmak üzere olan bir İmparatorluğun azınlıklarla olan ilişkisini sergileyen bu film, salt bu yönüyle bile evrensel sayılmalıdır. Kaymakam, baba Topuzoğlu ile konuşurken bir ara, bir ölçüde politika gereği de olsa, «Ülkemizde, bütün etnik grupların, Ermenilerin bile, huzur içinde birarada yaşayacakları gün gelecektir» der. Çeşitli ulusların geniş bir çatı altında toplanması demek olan «İmparatorluk» fikrini, bundan daha iyi dile getiren bir başka ifade bulunamazdı sanırım. Baba Topuzoğlu'nun inanamaz bir tavırla bu sözlerle verdiği cevap da ilginç: «Bütün insanlığın umudu bu!» Günümüzde bu umut ne ölçüde gerçekleştirilmiştir?

II. Abdülhamit'in tahttan indirildikten sonra 1911-1912 yıllarında Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet ederken tuttuğu günlükte, İngilizlerin sırf Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıf düşürmek için

Ermenileri kışkırttığını kaydediyor. Uluslararası politika sahnesinde oynanan oyunların içyüzünü bilmesel, «devletin bekasını» her şeyden üstün tutan bir padişahı Ermenilere karşı sert önlemler almaktan alıkoymamıştır.)

Arada sırada köyün içinden dörtnala geçen Osmanlı askeri ve onları temkinli hattâ korkulu bir tavırla seyreden halk, oğullarından gelen mektubu okurken anne Topuzoğlu'nun sık sık «Ya-vaş olun!» diyen ihtarını halkın yaşadığı baskıyı duyuruyor. Ancak, filmde, Ermeni köylü ile askerlik tanışı çıkan Osmanlı subayının sarmaş dolaş oluşları gibi pek çok insancıl sahne de var. Osmanlı İmparatorluğu ile aynı dönemde, benzer azınlık sorunları yaşayan Çarlık Rusya ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tarihinden bir kesit alınmış olsaydı da, yine aynı yoneticilik, ya da halkın çeşitli kesimleri arasındaki karmaşık ilişkiler bütünü yansıtılmış olacaktı. Franz-Joseph'in hükümdarlığı sırasında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Macarlar kan kusarken, İmparator Elizabeth bir baloya, saçlarını Macar usulü süsleyerek gelmeye kalkışınca, aniden hanedan içinde ciddi ve de allevi bir bunalım çıkmamış mıydı?

Filmde Elia Kazan'ın amcasını canlandıran ve Topuzoğlu ailesinin en büyük çocuğu (yedi çocuk var) Stavros'un köyden ayrılmasına kadarki bölümleri folklorik öğelerle de bezeli... Topuzoğlu ailesinde kari-koca ve çocuklar arasındaki ilişkilerden tutun da gıvım kusalımına (özellikle erkeklerin «minton» tabir edilen gömlekleri pek güzeldi) kadar her şey, çağdaş kent hayatının bizim gibi orta halli insanlardan giderek alıp götürdüğü pek çok geleneksel değeri, canlı bir biçimde, bize yeniden yaşıyor.

Hikayenin geri kalan kısmını kısaca özetleyelim. Stavros, ailesinin para edebilecek bütün malını yanına alarak yola çıkar. Yolda başına gelmedik kalmaz, yanındaki eşyaları yitirir, baş parasız İstanbul'a varır. Hali tıca-

carı amcaoğlu önce akrabasını pek iyi karşılamaz. Stavros gündüzleri hammallık, geceleri buluşukluk yaparak, Amerika için bilet parası biriktirmeye cabalar. Ancak, bilet parası hayli yüküldür. Bu nedenle Stavros amcasının öğüdüne uyarak zengin bir Rum hali tüccarına damat olmaya karar verir.

Stavros'un damatlık serüvenlerini izlerken, seyirci o dönemde ticaretle palazlanmış bir Rum tüccarın aile ve iş hayatını yökünden tanıma imkânını buluyor: Müşteri tavlamak için, tek ayak üstünde yemliş türlü numara çeviren, alaturka tavırlı tüccar tipli. Tüccar Aleko Sinnikoğlu, geniş bir akrabalar grubuyla birlikte ailesinin mutlak hakimi, başırap çağırın ama sevgi ve şefkat dolu, hayatın tadını çıkarmaya çalışan ve sevdikleri için de benzer bir hayat tarzı kurmaya cabalayan, tipik geleneksel bir «baba» aynı zamanda. Ancak bütün bu olumlu hava, gelin adayı Toma'nın gösterdiği şefkat ve anlayış, Stavros'un içindeki Amerika özlemini silmeyecektir. Bilet parası bulduğu gün, Stavros her şeyi terk eder ve «Yeni Dünya'ya doğru yola çıkar.

Filmin gemide geçen bölümleri de bir başka evrensel olguyu, ABD'nin kuruluşundan itibaren «dünyanın çeşitli ülkelerinden, çoğu kez benzer nedenlerle, bu kıtaya ulaşmaya cabalayan insanların umutsuz cırpınışlarını sergiliyor. «İrlanda» dan ya da bir başka ülkeden, kendileri ve aileleri için yeni bir umut yaratılabilmek için Amerika'ya kaçan insanların dramı Stavros'un kişiliğinde yeniden canlandırılıyor. Filmin sıyah-beyaz oluşu, Anadolu köyündeki yoksul hayatın yanısıra, gemide açık güvertede yolculuk eden, ama yine de umut dolu, bahtsız insanların çektiği zorlukların carıca bir biçimde verilmesine yardımcı olmuş... (Kazan, Türkiye gezisi sırasında, bir ara, renkli filmle bir sefalet sahnesi çekmenin zorluklarından söz etmişti.)

Elia Kazan'ın «Ben doğuştan Türk, aslen Yunanlı ve Ameri-

kan vatandaşım.» sözleriyle başlayan film, Stavros'un «Amerika'daki hayatımı [ama yeni bir kimlik, (Joe Amness) ve tüm ailesini bu yeni ülkeye getirme azmiyle başlayan yeni hayatımı] yansıtan sahnelerle bitiyor. Filmin sonunda Anadolu'nun başı dumanlı dağlarını, tepelerini seyrederken, geri planda yine Kazan'ın şu sözleri duyuluyor: «Gerçekten de hepsini getirtti. Yalnız babası, o güne ulaşamadan doğduğu topraklarda öldü.»

Elia Kazan filmini Türkiye'de çekmeye başladktan sonra pek çok güçlüklerle karşılaşmış ve sonunda, kendi deyışiyle engellemelerden bıkıp filmini Yunanistan'da tamamlamış... Bence, film tamamıyla ülkemizde çekilebilseydi, bazı carıptılmış gibi görünen öğeleri daha yerine oturtabilirdi. Türk ve Yunan insanının, fizyolojik özellikleri itibariyle birbirine çok benzediği bir gerçek. Bu nedenle, filmde rol alanları (özellikle gemide üçüncü mevki de yolculuk edenlerin, carıca yüz çekimlerini) insan kolaylıkla benimsiyor. Yalnız, arada kullanılan Çingene müziği ya da nazmaz diye bazı kişilerin palıdır küldür yere kaponmalarını yadırgadım. Filmedeki bütün öğeleri bizim ülkemizden alınıp kullanılması, hikaye Türkiye'de geçtiğine göre, filmi bazı açılardan daha gerçeğe yakın kılabilirdi, sanırım.

«The Arrangement» sinemalarda gösterildi ve geniş bir seyirci kitlesi tarafından ilgiyle izlendi. Bu nedenle, bu filme ilişkin açıklama vermek gereksiz. Kazan «The Arrangement» da, amcası gibi binbir güçlükte Amerika'ya ulaşmış zengin olan Rum göçmenlerin çocuklarını, ikinci kuşağın bu yeni kültür ortamındaki sorunlarını dile getiriyor. Hali tüccar Amness'in okuyup adam olan, iyi bir iş ve herkesin «mükemmel» diye nitelendiği bir işe sahip olan oğlu Evangelos Amness, ne ölçüde Kazan'ın «kendisi bilemiyorum. Ancak, Kazan'ın iki farklı kültür arasında gidiş gelişleri sürekli yaşayan, bu iki farklı kişiliğin fiyatını ödemiş bir insan olduğu ve bu karakteri Evangelos Topuzoğlu'nda

(Amerikan adıyla Eddle Amness) canlandırdığı anlaşılıyor. 1970'lerin başlarında çekilen film, ünlü yönetmenin olgunluk dönemi eseri. Nefis renkli bir film, fan-tezi öğeleri bol bol kullanılmış. Sürekli flash-back'ler, Türk ve Rum müziğinden çeşitli ezgilerle ailenin geçmişini ön plana getiriliyor. Filmin dramatik yerlerine «America, America»dan alınmış sahneler ve sözler serpiştirilmiş... Büyük sıkıntılar çeken bir ailenin yetişmiş oğlu, 43 yaşında, aniden hayatının bomboşluğunun kazanılmış gibi görünen pek çok şeyin, gerçekte, yitirilmiş olduğunun farkına varır, ne yapar? Ölüm döşeginde «Bana çekirdeksiz üzümler ve kavun getir!» diyen bir babanın oğlu, daha sonra çevresi ile başa çıkamayınca, çocukluk yıllarını geçirdiği o güzelim evi neden yakar? Kişi geçmişini silibilir mi?

Kazan'ın filmlerinin teknik ve sanat yönü, uzmanlık ister, dolayısıyla sinema otoritelerine daha çok söz düşer. Filmlerinin ancak, «America, America» ve «The Arrangement»ı seyredirken bir Finli ya da Japon seyircinin, bu filmlerden bizim seyircimizin duyduğu keyfi duyup duymayacağını düşündüm. Elia Kazan ile aynı geçmişli paylaşmayan bir seyircinin, bu filmlerdeki bin bir çeşit, ama gerçekten «bizim» olan öğeleri değerlendirmesi çok güç. Dolayısıyla, Türk seyircinin Kazan'ın bu iki filmi için soğukkanlı bir yargıya varması da güç. Çünkü, her iki filmi de seyrederken, insan, kültürel öğelerin ne ölçüde perçeme yakın kullanıldığını düşünmekte, ve kendine çok yakın bulduğu öğelerin keyfine kendini kapıp koymaktan kaçamıyor. En ufak bir ezgi bile heyecan veriyor. Hayecan vermemesi de düşünülemez sanırım. Hele hele, gün geçtikçe, çağdaşlık uğrunda, çoğu sıcak ve sevimli özelliklerimizi yitirdiğimizi biliyorsak...

JÜLİDE ERGÜDER

TÜRKİYE'DEN ELIA KAZAN GEÇTİ...

Geçtiğimiz Kurban Bayramı'na öngelen günlerde İstanbul doğumlu ünlü film yönetmeni Elia Kazan'ı ülkemizde konuk ettik. Başbakan Ecevit'in ABD gezisi sırasında, New York'da görüştüğü zaman ülkemize davet ettiği Kazan, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül'de, ama ondan tam 13 yıl önce doğmuş... Annesinin adı Athena Şişmanoğlu, babası ise Yorgo Kazancioğlu! Karı-koca halıcılıkla geçinen orta halli insanlarmış. Elia 2 yaşında iken aile önce Berlin'e göçerek orada bir iş kurmaya cabalamış ama başarılı olmamış bu girişim. Kazancioğlu ailesinin yaşamındaki ikinci göç, Elia 4 yaşında iken gerçekleşmiş ve ABD'ye gitmişler. Önceleri bir akrabalıklarının yanına sığınan aile, daha sonra New York'da hali ticareti üzerlerine bir iş kurarak, kalıcı bir düzen kurmayı başarmış...

Elia Kazan ülkemizde kaldığı süre içinde hakkında çıkan yazılarda, özellikle de Rum ve da Ermeni kökenli oluşuna ilişkin olarak değişik yorumlar aletirilirdi. Ben kendisiyle, İzmir'de kaldığı sırada görüşme ve çevrede yaptığı incelemelere katılma imkânı bulabilirdim. Elia Kazan, yaşamı boyunca sürekli olarak gazetecilerin çeşitli eleştirisi ve saldırılarına hedef olmanın getirdiği bir tedirginlik içindeydi. Türkiye ziyaretinin de kendince olumlu saymadığı amaçlarla kullanıldığını istemediği belliydi. Ülkemizi daha önce de ziyaret imkânını bulmuş ama sanırım, bu son kezdi. ona, aile kültürü ile büyük ölçüde bağlı kaldığı Türkiye'yi çeşitli yönleriyle ve daha yakından tanımak imkânı verdiği için hoşnuttu. Dünyaca ünlü bir sanat adamı olmasına karşın, Elia Kazan bende, ununu elemis, eleştiri duvarına basmış, bir varıran, ama hayatından hoşnut, doğduğu ülkeyi alabilirdiince yakından tanımak, insanlarıyla ahbablık etmek isteyen, sürekli ödünseyen bir kişi izlenimi bıraktı. Çok reskin bir gözlem yeteneği ile çevresindeki en ufak ayrıntıları

bile çabucak kavrayışı, çerçevesi hemen kuruluştur ve ufak ayrıntıların keyfini çıkarışı pek az kişide rastlanılır nitelikler olsa gerek.

Bu arada şunu hemen belirtmeliyim ki, Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı program uyarınca, gündüzleri yoğun incelemelerden sonra, Elia Kazan geceleri sürekli çalışıyordu. Bütün geze boyunca, geceleri ortalama 5 saat uyuduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. Gün boyu edindiği izlenimleri sürekli kaydediyordu, ama bu notları ne ölçüde ve nerede kullanacağını açıklamadı. Anadolulu bir Rum ailesi (kendi ailesi gibi) üzerine otobiyografik nitelikte bir kitap yazmayı tasarladığını söylemekle yetindi. Zaten, çoğu yazarlar bildikleri şeyleri yazmayı yeğinlemezler mi? Elia Kazan'ın şimdiki kadar yazdıklarında ve bazı filmlerinde aşığı yukarı aynı temayı işlediğini hep biliyoruz.

Gezi izlenimlerini sürdürmeden önce, Elia Kazan'ın hayat hikayesine bir göz atalım. New York'da yetişen Elia, okumaya meraklı bir gençmiş. Okulda hep iyi notlar almış, özellikle matematik ve fen dallarında başarı gösterdiği kaydediliyor. 1926 yılında Williams College'a girmiş, öğrenim giderlerini karşılayabilmek için bir süre bulaşıcılık yapmış... Hakkında yazılanlarda az arkadaş edindiği, zaman buldukça okuduğu belirtiliyor. Williams College'dan çok yüksek bir dereceyle mezun olmuş. Bir süre New York'daki tiyatrolarda, ufak tefek işlerde çalışmış. Daha sonra, babasının itiraz etmesine karşın, Yale Üniversitesi'nin Drama Okulu'na girmiş. Bu okulda tanıştığı Molly Day Thacher ile 1936'da evlenen Elia'nın ilk evliliği, Molly'nin 1963'de ölümüyle sona ermiştir. Elia Kazan'ın 1967'den bu yana Barbara Loden ile evli ve dört çocuk babası olduğunu da kaydedelim.

Elia Kazan'ın sanat hayatı 1934'de başlıyor, ama Yale'deki oyunlarının pek başarılı olmadığı belirtiliyor. Acemi oyuncu olarak katıldığı Group Theatre'nin yöneticileri, bir ay sonra Elia'ya ci-

kıp gitmesini söylüyorlar. Ama Elia diretiyor, grubun ufak tefek işlerini göreyerek, tiyatro ortamından ayrılmamayı yeğliyor. Bu arada Clifford Odets ile tanışan Kazan, onun oyunlarında rol aldıktan sonra, iyi bir aktör olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, 1938'de Ingrid Bergman ile «Liljon» adlı oyunda başrolleri paylaşmış, aktörlük hayatını 7-8 yıl kadar sürdürmüştür. Elia Kazan'ın tiyatro tutkusu, daha sonraları Actors Studio'daki çalışmalarında kendisini her zaman hissettirecek, birlikte çalıştığı oyuncularla yoğun bir tiyatro atmosferi içinde yetiştirmeye çalıştığı görülecektir.

Kazan'ın ilk yönetmenlik denemesi, gençlerde televizyonda gösterilen «Jacobowsky and the Colonel» (Albay ve Ben) (1941) adlı filmidir. Savaşla tatlı tatlı alay eden bu komedi, Curd Jürgens Danny Kaye ve Akim Tamiroff'un başarılı oyunları ile iyi bir film olmuştur. Elia Kazan ilk yaygın ününe ise, Marlon Brando ve Vivien Leigh'in başrolleri paylaştığı «İhtiras Tramvayı» (1951) filmi ile kazanmıştır.

Bir film eleştirmeni ile yaptığı söyleşide de belirttiği gibi, Kazan «Viva Zapata»ya (1952) kadar, daha çok özgün senaryolardan hareket ederek, Amerika'nın güncel sorunlarına değinen filmler yapmıştır. Kazan «gelenek-sele» ya da «klasik» diye nitelendirildiği bir filmle pek dönümlediği söylenir. «Viva Zapata»dan sonra, filmin tümüyle yaratıcı olmak isteyen Kazan, filme uyarlayacağı kitabı, hikayesi, yazarı kendisinin saptadığını açıklıyor. Elia Kazan 1947'de New York'da kurulan dramatik sanat okulu Actors Studio'daki çalışmaları ile, sinema sanatına yeni bir soluk getirmiştir. Bu stüdyodan yetişen Marlon Brando, James Dean, Montgomery Cliff, Paul Newman, Rod Steiger, ve Carrol Baker gibi oyuncuların rol aldığı pek çok film, hâlâ sinemaseverlerin belleklerinden silinmemiştir. Her film çekiminden önce, oyuncularla birlikte, senaryoyu günlerce didik didik eden Kazan, onların canlandırdıkları

kişiyi ve hikayeyi kendi benliklerinde duymalarını sağlamaya çalışmıştır. Böylece güçlü ve yolun bir oyun yaratan Kazan için bazı eleştirmenler «filmleri burcu burcu tiyatro kokuyor» diyorlar.

Ünlü yönetmenin filmlerinde işlediği konuları yorumlayış tarzına karşı çıkan bir başka eleştirmenler grubu ise Kazan'ın «formalist» olduğunu öne sürüyorlar. «Bicime önem veren» diye çevrilebilecek olan bu niteleme, bir başka deyişle «iyi bir tezgâhtar» demeye geliyor. Kazan'ın olayı seyirciye olabildiğince etkileyici bir biçimde aktarabilmek için, kendi dönemine kadar kullanılmamış yöntemleri benimsediği öne sürülüyor. Örneğin, yine geçtiğimiz aylarda televizyonda gösterilen, 1950 yapımı «Panic in the Streets» (Panik Sokaklarında, baş aktör Richard Widmark'ın koşuşunu saptamak için Elia Kazan'ın o güne kadar görülmemiş bir biçimde, kamerayı omuzuna alıp peşinden koştuğu izlenimiyli).

Kazan'ın sanat hayatı üzerine, sinemada uzman olmayan bir kişinin uzun boylu söz etmesi caiz olmasa gerek... Yalnız, bu kısa özeti sonunda Actor's Studio çalışmalarının, artık çağımız sineması için «klasik» sayıldığını vurgulamak isterim. Kazan 15 yıldır burada ders veriyor ve kendi devrini tamamlamış bir yönetmen olduğunun da farkında! Bütün geze boyunca sinemadan hemen hemen hiç söz etmeyişi, ilgisinin roman yazmaya kaydığını açıkça ortaya koyuyor. Daha söyleyecek sözü var demek ki...

Elia Kazan'ın, Başbakan Ecevit ile Ankara'da görüştüğü öteki bakanlık yetkililerine de söyleyecek sözleri vardı. Anadolu turmesine başlamadan önce, kurulması için hazırlıklar yapılan sinema akademisi için düşüncelerini aktardı. Veri düşmüşken, hükümetimizin Kazan'ı davet ederken herhangi bir ön düşünce ile hareket etmediğini belirtmek gerek... Olsa olsa, bizim kültürümüzde yetmiş bir yönetmene çalışmalarında biraz kolaylık göstermek arzusu rol oynamıştır. Gerçekten, yıl boyunca nerede

duraklandığısa, Kazan'ın hemen haikın arasına daldığını, ister dükkân sahibi, ister kahvede oturan olsun, Anadolu insanı ile hemen sohbeti girişliğini gördüm. Çok az rumca ve türkçe konuşmasına karşın, karşındaki ile sıradan bir konuşmayı başlatmaya yetecek cümlecikleri hemen kuruyorlardı. Ufak tefek ve güler yüzlü oluşu Kazan'ı yadırganmaz kılıyordu. Yanılmıyordum, Çeşme'nin arka sokaklarından birinde, eski tip evleri incelediyorduk. Evlerden birinin önüne çıkan yaşlı bir teyze, Kazan'ın kim olduğunu sordu. Elia Kazan yaşlı teyzenin fotoğrafını çekmek için izin istemişti. Bizlere hayli kuşkulu karşılayan kadıncağıza durumu izah etmeye uğraşıyorduk ki, Kazan hemen sokuldu, gülmüseyerek hatırlıyordu. Korkulacak bir durum olmadığını kavrayan kadıncağız hepimizi evinin bahçesine davet etti, sarı kasımpatları armağan etti. Bu arada yaşlı hanımın 70 yaşında olduğunu öğrendik, Kazan da kendi yaşını söyleyince, hemen «Yaş 70, iş bitmiş» deyişi aklımıza geldi, karlılığı güldüldü. Evden ayrılırken, Kazan bizlere dönerek, «Görüyor musunuz önce nasıl kuşkuyla bakıyordunuz? Ama sonra ona dost olduğumuzu anladıncaya nasıl içten davrandınız» dedi. Ayaküstü, bizim insanımızı bizlere anlatıvermişti...

Biz yine Anadolu turuna dönelim:

Elia Kazan Ankara'da Anıtkabir'de incelemeler yaptıktan sonra, Kayseri'de annesinin doğduğu köyü ziyaret etti. (Büyük bir hızla gelişen Kayseri'yi gezerken bol bol yediği pastırmaların cisi birkaç gün sonra çıktı!) Anadolu'da her gittiği ilde valilerin resmi konluğu olarak ağırlanan Kazan, ülkemizin dinamik bir gelişme süreci içinde olduğuna dikkati çekti. Batı'da egemen olan «uyuşuk Türkler» imajının, son gözlemlerinden sonra bir hayli değiştiğini ifade etti. Ama, Kazan'ın yalnızca orta ve batı Anadolu illerini kapsayan bir inceleme gezisi yaptığını, Doğu Anadolu'yu görmediğini hatırlatmalıyız.

Babasının halı tüccarı oluşu, Kazan'ın isparta ve izmir'de halıcıları ilguenmesine neden oldu. Isparta'da halı dokuma tezgahlarını gezdi, daha sonra izmir'de dış ülkelere halı satan bir tüccarla, ülkemizde halıcılığın geçmişi ve geleceği üzerine tartışmalar yaptı. Bu tartışmalar sırasında Kazan, bana çok ilginç gelen bir noktaya değindi. Kazan'ın çocukluk yıllarından anımsadığına göre New York'a 1922'den sonra birkaç yıl Atina çevresinden «Sparta» adı verilen ve desenleri Türk desenlerini çok andıran halılar gelmiş... İzmir'deki halıcıya, bunların mübadele nedeniyle Türkiye'den ayırmak zorunda kalıp Yunanistan'a yerleşen ve başka bir iş bilmedikleri için halı dokuyan Anadolulu Rumların imalatı olup olamayacağını sordu. Hepimizin tahmin edeceği gibi, cevap olumluydu. Kazan, bir süre sonra bu halıların arkasından kesildiğini anımsıyor. Halı dokuması gibi son derece zahmetli bir uğraşı yeni hayat koşullarında sürdüremeyen Rumların, sonraları başka uğraşlar edinecek halıcıları vazgeçtiklerini ve böylece «Sparta» (yani bizim isparta) halılarının adının sanının duyulmaz olduğunu kolayca tahmin edebildik.

Kazan günümüzde dünyanın en iyi halılarının Türk halıları olduğunu belirtmekle halıcı dostlarının gönülünü fethetti. Dahası, halıcılıktaki son gelişmelerden haberdar olduğunu da gösterdi. İran halıcılığını çok iyi biliyor. Halı işçilerinin örgütlenmesinden sonra, 10-20 yıllık bir dönem içinde, dokuma halının yerini makina halılarına bırakacağını, dolayısıyla Türkiye'de halıcılığın son altın günlerini yaşamakta olduğunu da farkındaydı.

Afyon ve çevresinde, özellikle Dumlupınar savaş alanında yaptığı incelemeler Kazan için çok ilginç olmuştur, sanırım. Mihmandarı A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mete Tunçay'ın Kurtuluş Savaşı'na hakkındaki ayrıntılı açıklamaları dinleyen Elia Kazan, ayrıca savaşla ilgili pek çok belge, harita ve benzeri gereçleri

görme imkânını bulmuştur. Savaş karşı belirlen bir nefer duyan Kazan'ın Kurtuluş Savaşı ile o dönemin tarihini kavrayabilmek açısından ilgilendiği açık.

Şimdiye kadar aktardıklarımızdan, Elia Kazan'ın ülkemize turistik bir ziyaret yapmadığı kolaylıkla anlaşılıyor, sanırım. Alışılmadık yerlerinden biri, doğa güzellikleri ile fazla ilgilenmeyişi, daha çok folklorik-kültürel öğelere eğilimesiydi. Hiç algıya içmiyor, az yemek yiyordu. Amiyane deyişle, havasına girerse biraz rakı içiyor, ama daha çok bir kahde şarabı tercih ediyordu. Kahve kıtlığına rast gelmesine karşın, her bulunduğu Türk kahvesi içmeyi ihmal etmiyordu. Bizim pek çok adetimize alıştı. Ve bunu kendi ailesinin ABD'ye göçmesine karşın Anadolu'dan getirdiği geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmasıyla açıklıyor.

İzmir havalisindeki geziler sırasında bir gün, asistanı Canan Gerede ile benden, orta halili bir Anadolu ailesinde, kız isteme oyununun nasıl cereyan edeceğini anlatmamızı istedi. Yine orta halili bir Anadolu Rum ailesinin bu konudaki gelenekleri de aşığı yukarı ayni alacağı için, alabildiğince ayrıntılı bilgi vermeye çalıştık. Ana-babası yerine doğrudan kendisi kız istemeye gelen damat adayının ailece nasıl karşılanıp nereye oturtulacağından, kız annesinin bu olaydaki işlevine, kızın ne tür giysiler giyeceğine, hangi pozla (ellerini nasıl tutacağı v.b.) ve odanın neresinde oturacağına kadar bizi bir hayli şaşırtan pek çok ayrıntı ile ilgilendi. Ayrıca, genel olarak toplumumuzun çeşitli kesimlerinde kadın-erkek ilişkilerinin ne yönde geliştiğini öğrenmek istedi, kendisi bazı tahminler yaptı. Eski şarkılardan söylememizi istedi. İster folklor, ister sanat müziği olsun, şarkılardan bazı dizeleri Türkçe ve İngilizce olarak yazdırdı. Hatta Türkçe bazı değişiklikler notlar aldı, değişiklikler kullanılarak benzetmeler üzerinde durarak dilimizin mantığını kavramaya çalıştı.

İzmir'in içinde eskiden kalması binaları bulabilmek için bir hay-

li dolastık. Ama, Kurtuluş Savaşı sonundaki büyük yangından kurtulabilenlerin de apartman furiasında ortadan kalktığını acı bir biçimde öğrendik. Kazan kentin yanan ve yanmayan bölümlerini görmek istedi. Bu arada kentin eski haritaları ve fotoğraflarını gösteren Güzel Sanatlar Fakültesi dekanı Prof. Dr. Rauf Beyru çok yardımcı oldu. O günden bu yana, körfezdeki denizin suyu dahil her şey değişmiş sanki... İzmir'i gezerken Atatürk müzesini de ziyaret ettik. Kazan, Mustafa Kemal'i askerî üniformasıyla İzmir'e girişinde gösteren fotoğrafı çok yakışıklı ve genç bulduğunu söyledi. O anda, savaşı sevmeyen bir kişinin bile çakı gibi bir generalden etkilenebileceğini düşündüm.

İzmir'in eski rum halkından pek bir iz bulamadık. «America, America» ve «The Arrangement» gibi kendi ailesinden kişilerin hikayelerini yansıtan filmlerinde, birinci ve ikinci kuşak Rum göçmeni Amerikalıların çeşitli sorunlarını işleyen bir yönetmenin, İzmir'in eski hayatına ilişkin bazı kalıntılar görmek istemesi çok doğaldı. Nitekim, Türk ve Rum mimari tarzlarını çabucak ayırdedici dikkatimi çekmedi değil. Kemeraltı'nı gezerken, çarşının

aynen İstanbul'un Mahmutpaşa'sını andırıldığını söyledi. Birbiri üstüne yığılmış gibi duran dükkanların arasında bile Rum etli- li binaları seçebilmesi çok ilginçti. Herhalde bugünün İzmir'inde eskinin atmosferine en yakın olan yer Kemeraltı olsa gerek...

Kazan İzmir'den sonra Foça'ya uğrayıp Bergama'ya gitti. Buralarda da eski tarihi kalıntılarla ilgilenmeyerek, hep insanlara, özellikle yüz yıl öncenin hayat biçimini sürdüren insanlara, onların yapıp ettiklerine baktı. Bergama'ya kadar gidip, harabelerin olduğu tepeye çıkmayıp, kasabanın hayvan pazarında kurban sürüleri getiren çobanlarla uzun uzun konuşmayı yeğleyiş, ne kadar Amerikalıya benzemeseyse de, Kazan'ın Amerikalılaştırmış bir yanı sayılmalı. Dikkatini ne doğa güzellikleriyle ne eski tarihle dağıtıyor, yalnız kafasındaki sorunlar üstünde odaklaşıyor.

Ayvalığı gezdikten sonra, Kazan Bursa kaplıcalarında pek keşiflendi ve yorgunluk çıkardı. İstanbul'daki iki gün ise, daha çok görüşmelerle geçti. Ancak bu arada Boğaz'da bir yemek yemeği ihmal etmedi. Toptaşı cezaevinde, bayramın ilk günü Yılmaz Güney'i ziyaret edip, onunla

birlikte buruk bir bayram yemeği yiyiş, sanırım, Kazan'ın hayatındaki en ilginç anılardan biri olacaktır. Cezaevine giderken yanına hiç gazeteci almamakta ısrar edip ve İçeride beş saat geçirmesi de bunu gösteriyor. «Gece Yarısı Ekspresi»nin yarattığı şamataadan sonra, ünlü bir yönetmenin cezaevlerimizden birini görmesi, basında olumlu yorumlara yol açtı.

Bayramın üçüncü günü sabah erkenden İstanbul'dan ayrılan Elia Kazan, sanırım, ülkemiz hakkında gerçekçi bir imaj edinmiştir. Gezisi sırasında hemen her şey onun isteğine göre hazırlanmıştı. Yazmayı tasarladığı kitabı için bir ölçüde malzeme bulabilmiş olmasının yanısıra, ailesinin geçişini biraz daha yakından tanımış olması zenginleştirici bir deneyim... Benim aktarabildiğim kadarı ise, büyük pörçük ama öyle olmak zorunda! Çok sınırlı bir zamanda tanıdığım bir insana ilişkin olarak bütünsel bir izlenim yazmak hem dürüstçe olmazdı, hem de madeten imkânsızdı. Kazan'ın laf arasında bir yerde dediği gibi, «bir insanı tanımak yıllar alır.»!

JÜLİDE ERGÜDER